Durant les guerres de religió a França (XVI-XVII), molts calvinistes hugonots del Migdia francès s'instal·laren a les zones litorals del Principat. Molts d'ells van formar part del bandolerisme que assaltava el transport de metalls preciosos d'Amèrica i els carros de moneda que va ajudar a crear una situació d'inestabilitat social prerevolucionària que desembocaria el 1640 en la Guerra dels Segadors, com a part de la complexa Guerra dels 30 anys entre protestants i catòlics alemanys i amb la intervenció de França. A Empúries hi residien cinc occitants dels 2.455 instal·lats a Catalunya, segons consta a la Matrícula de 1637. Estaven relativament ben situats i es dedicaven al sector econòmic de la construcció tant en el seu àmbit immobiliari com naval: el Port de l'Escala era una població en construcció[15].

El Port de l'Escala va anar capgirant la seva dependència vers Empúries fins aconseguir tenir església pròpia el 1680 i ser vila i assolir la capitalitat el 1766. El jurista i viatger Francisco de Zamora[16] va escriure el 1789 referint-se a l'Escala: "Sus vecinos trabajan en todos los ramos, ganan buenos jornales y no hay pobres". Un vent de prosperitat va dominar la població durant la segona meitat del segle XVIII i la primera del XIX fins esdevenir la seva etapa més daurada. Proliferaren comerços, tavernes i arriben molts forasters buscant feina. Així, sorgiren petites fortunes i va nèixer una burgesia local.

Les tavernes escalenques, com els "salaons" de l'oest americà, eren llocs de refugi i d'esbarjo freqüentades pels pescadors i pels mariners dels grans vaixells de cabotatge que ancoraven al port. El brogit de les drassanes oferia al port (Platja) un bell espectacle: una multitud de treballadors –mestres d'aixa, calafats, serradors, manyans...– deambulaven entre carcasses de velers de tota mena, especialment barques de pesca i embarcacions de cabotatge.

El 1804 fou fundada a Londres la Societat Bíblica Britànica i Estrangera (SBBE) amb l'objectiu d'ajudar a traduir els textos bíblics i posar-los a l'abast de tothom; a Catalunya inicià la seva presència l'any 1806. Però el protestantisme no arrelà fins el tràfec de gent i idees resultants de les guerres napoleòniques. A Espanya, els homes del Trienni Liberal (1820-1823), fills del jansenisme i el regalisme del XVIII, pretengueren reformar la religiositat amb l'oposició frontal de Roma. La clerecia va patir el "terror negre" i un exemple d'això va ser el terrible assalt sofert pel convent servita d'Empúries l'estiu de 1820 en ocasió de la sagnant persecució anticlerical resultat de la revolució del març d'aquell any.

El convent fou, en ser un cau de conspiracions anticonstitucionals, espoliat i parcialment destruït. Els religiosos foren perseguits i mentre alguns foren obligats violentment a abandonar el convent, algun altre fou penjat immisericordiarament als finestrals laterals del convent; d'aquí ve l'enverinat gentilici 'matafrares' d'autoria torroellenca dedicat als escalencs. Foren, segons fonts orals, alguns dels liberals més exaltats qui, després de concentrar-se a la taverna comunal de l'Escala, enfilaren el carrer de Gràcia tot proclamant consignes anticlericals i emprengueren el camí d'Empúries.

El 1832 es publicà a Londres la primera de les quatre edicions de la versió catalana del Nou Testament, traduïda per l'exiliat liberal J. M. Prat i Colom[17]. La SBBE va enviar el 1836 a la Península George Borrow i James N. Graydon a distribuir la Bíblia[18]. Són precursors dels anomenats colportors bíblics[19], que anaven amb un ase amb o sense carro pels poblets perduts repartint textos bíblics, de vegades entre la total incomprensió de la gent, molt majoritàriament analfabeta, i que, de vegades instigats per rectors integristes, arribaven a llançar-los pedres.

El mestre i excapellà solsoní Gaietà Ripoll Pla, sentenciat a la forca a València el 1832 per promoure l'ensenyament laic durant la Dècada Ominosa, fou l'últim protestant condemnat per la Inquisició; a l'Empordà foren uns vint els acusats del delicte de luteranisme. El catolicisme, però, no tenia l'exclussivitat de la Inquisició. L'humanista i científic aragonès Miquel Servet (1511-1553), antitrinitari i anabaptista, va ser l'únic dissident religiós al que els catòlics van cremar en efigie (1551) i els protestants en persona (1553); Servet va morir a Ginebra a la foguera dels calvinistes i va esdevenir màrtir del lliure pensament.

Mentre el curiós viatger anglès George Borrow va recòrrer el sud-oest, l'extinent irlandès James Graydon va distribuir els anys 1841-1844 per les poblacions litorals de Catalunya i el País Valencià[20] una edició editada a Barcelona el 1836 per Antoni Bergues de les Cases (home pròxim als quàquers). Poc abans, el 1837, l'Escala havia estrenat l'ara anomenat Cementiri Vell a resultes de la gran mortaldat provocada per les epidèmies de còlera de 1835 i de malària de 1836[21]; l'Escala trencava el 25 d'octubre també de 1837 el setge a que havia estat sotmesa per la tropa del capitost carlí Benet Tristany durant la primera carlinada. Graydon va realitzar la seva tasca des d'un despatx que va obrir a la Rambla de Barcelona. Borrow escriuria *La Biblia en España*, obra traduïda el 1921 per Manuel Azaña[22].

La tasca de Graydon degué ser molt exitosa perquè quan els missioners baptistes visitaren mig segle després l'Escala i tot l'Empordà trobaren que moltes cases havien conservat aquell Nou Testament[23]; se n'havien repartit en total 20.000 exemplars. És cap al 1850 quan començà a renèixer el protestantisme, però és un protestantisme d'importació, desarrelat de la tradició reformada

Els colportors anaven amb un ase carregats de publicacions evangèliques repartint textos bíblics i fent proselitisme. / Foto: autor no identificat. Col·lecció: Arxiu Gràfic Documental Evangèlic.